

TYRIMO „AUTORIŲ TEISIŲ, GRETUTINIŲ TEISIŲ IR DUOMENŲ BAZIŲ GAMINTOJŲ APRIBOJIMŲ TAIKYMAS“ SANTRAUKA

Tyrimas „Autorių teisių, gretutinių teisių ir duomenų bazių gamintojų apribojimų taikymas“ (toliau – ir **Tyrimas**), buvo atliktas 2024-08-27 sutarties Nr. VP-2 su Lietuvos Respublikos kultūros ministerija pagrindu. Tyrimą atliko dr. Ramūnas Birštonas.

Tyrimo tikslai yra šie:

1. Teisiniu aspektu išanalizuoti Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme (toliau – **ATGTĮ**) nustatytų apribojimų pritaikomumą prie skaitmeninės ekonomikos (rinkos) sąlygų. Apibrėžti pagrindines tokio pritaikomumo galimybes ir grėsmes bei išskirti optimaliausius teisinio reglamentavimo būdus.
2. Vadovaujantis teisių turėtojų ir visuomenės intereso į intelektinės nuosavybės saugomų objektų prieinamumą derinimo principu, teisiniu aspektu išanalizuoti ir įvertinti ATGTĮ nustatytų apribojimų taikymo plėtros ar siaurimo galimybes ir būdus.
3. Teisiniu aspektu išanalizuoti ir įvertinti ATGTĮ nustatytų apribojimų taikymo autorių teisių apsaugos priemones (t. y. tas sąlygas ir privalomus atlikti veiksmus, be kurių išpildymo apribojimo taikymas negali būti laikomas teisėtu).
4. Teisiniu aspektu išanalizuoti ATGTĮ nustatytų apribojimų taikyme įtvirtintus kompensavimo modelius.
5. Išsiaiškinti ir pateikti lyginamuoju metodu įvertintų pasirinktų ne mažiau trijų Baltijos jūros regionui priklausančių Europos Sąjungos valstybių turtinių teisių apribojimų modelius, jų taikymo teisinį sureguliuojimą ir gerąsias praktikas. Matant poreikį gali būti pateikiami ir kitų valstybių pavyzdžiai.

Pagrindiniai Tyrimo uždaviniai:

1. Pateikti ATGTĮ 19 straipsnio 2 dalyje nustatytos nekomercinių tikslų sąlygos analizę. Apžvelgti ir įvertinti nekomercinių tikslų sąlygos turinį (ribas) ir reikšmę taikant konkrečius apribojimus.
2. Atlikti atskirų sričių ir jose veikiančių subjektų (pvz., universitetų, bibliotekų, muziejų, žiniasklaidos, verslo subjektų ir pan.), savo veikloje naudojančių Techninėje specifikacijoje išvardytus apribojimus ATGTĮ nustatytais tikslais, darbuotojų (specialistų) apklausą.
3. Identifikuoti Techninės specifikacijos 1.4 papunktyje išvardintų apribojimų teisinio reglamentavimo privalumus ir trūkumus, pateikti jų analizę ir išvadas.
4. Pateikti rekomendacijas/siūlymus dėl ATGTĮ nustatytų apribojimų teisinio reglamentavimo tobulinimo, įskaitant apribojimų taikymo išplėtimą ir (ar) siaurinimą.
5. Siekiant užkirsti kelią teisių turėtojų turtinių interesų pažeidimams naudojant kūrinis, pateikti rekomendacijas / pasiūlymus dėl esamų teisinių apsaugos priemonių tobulinimo ATGTĮ nustatytų apribojimų taikymo atvejais.
6. Pateikti išvadas ir pasiūlymus dėl galimų naujų kompensavimo teisinių modelių nustatymo (pvz. už kūrinių naudojimą tekstų ir duomenų gavybos tikslais).

7. Pasirinktinai apžvelgti ir įvertinti, kaip aukščiau išvardintos problemos ir teisiniai institutai yra sureguliuoti kitose ES šalyse.

8. Pateikti Tyrimo tarpinę ir galutinę ataskaitas, pristatyti atliktą Tyrimą.

Remiantis Techninės specifikacijos 1.4 punktu, į Tyrimo apimtį pateko šie autorių teisių apribojimai:

- panaudojimas citavimo tikslais (ATGTĮ 21 straipsnis);
- panaudojimas karikatūrai, parodijai ar pastišui (ATGTĮ 21¹ straipsnis);
- panaudojimas kaip pavyzdžio mokymo ir mokslinių tyrimų tikslais (ATGTĮ 22 straipsnio 1 punktas);
- panaudojimas kaip pavyzdžio mokymosi pasiekimams vertinti sukurtus kūrinius (ATGTĮ 22 straipsnio 2 punktas);
- panaudojimas bibliotekų, mokymo ir mokslo įstaigų bibliotekų, muziejų arba archyvų patalpose esančiuose terminaluose (ATGTĮ 22 straipsnio 3 punktas);
- panaudojimas viešam atlikimui švietimo įstaigų koncertuose ir parodose (ATGTĮ 22 straipsnio 4 punktas);
- tekstų ir duomenų gavyba mokslinių tyrimų tikslais (ATGTĮ 22¹ straipsnis);
- panaudojimas tekstų ir duomenų gavybos tikslais (ATGTĮ 22² straipsnis);
- panaudojimas kultūros paveldo įstaigų fondams ir kolekcijoms išsaugoti (ATGTĮ 23 straipsnis);
- straipsnių aktualiomis ekonomikos, politikos ar religijos temomis panaudojimas (ATGTĮ 24 straipsnio 1 dalies 1 punktas);
- kūrinių panaudojimas pateikiant informaciją apie visuomenės gyvenimo įvykius arba dienos įvykių apžvalgas (ATGTĮ 24 straipsnio 1 dalies 2 punktas);
- politinių kalbų, ištraukų iš viešų paskaitų ar kitų panašių kūrinių, teismo proceso metu pasakytų kalbų panaudojimas (ATGTĮ 24 straipsnio 1 dalies 3 punktas);
- panaudojimas meno kūrinių viešai parodai ar pardavimui reklamuoti (ATGTĮ 24 straipsnio 1 dalies 4 punktas);
- panaudojimas, susijęs su įrangos demonstravimu ar taisymu (ATGTĮ 24 straipsnio 1 dalies 5 punktas);
- panaudojimas asmenims su negalia skirtais būdais (ATGTĮ 25 straipsnis).

Tyrimas yra orientuotas į turtinių teisių apribojimus, todėl asmeninių neturtinių autorių teisių klausimai į Tyrimo sritį pateko tik tiek, kiek tai susiję su Tyrimo analizuojamais apribojimais. Taip pat į Tyrimo apimtį nepateko ir nebuvo tiriami specialieji autorių teisių apribojimai, susiję su duomenų bazėmis ir kompiuterių programomis (ATGTĮ 30-32 straipsniai).

Tyrimo metodika. Siekiant įgyvendinti Tyrimo uždavinius, pirmiausia buvo atlikta tarptautinių autorių teisių sutarčių, taip pat Tyrimui aktualių ES teisės aktų, o taip pat Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ir **ESTT**) praktikos analizė, siekiant įvertinti tarptautinės ir ES teisės nustatomus standartus ir reikalavimus autorių teisių apribojimų taikymui.

Antra, buvo atlikta nacionalinių autorių teisės normų, teisminės praktikos ir nacionalinės doktrinos analizė, siekiant nustatyti autorių teisių apribojimų taikymo ypatumus Lietuvoje ir identifikuoti jo privalumus ir trūkumus.

Trečia, buvo surinkta ir išanalizuota informacija apie autorių teisių apribojimų taikymą kitose trijose Baltijos jūros regionui priklausančiose ES valstybėse narėse: Latvijoje, Estijoje ir Lenkijoje.

Esant poreikiui, buvo remiamasi ir kitų valstybių, taip pat ir nepriklausančių ES (pvz., JAV) teisinės praktikos pavyzdžiais.

Ketvirta, buvo atlikta atitinkamų sričių bei institucijų, susijusių su Tyrime tiriamais apribojimais (tai yra – švietimo ir mokslo įstaigų, žiniasklaidos, kultūros paveldo įstaigų, verslo, nepriklausomų turinio kūrėjų ir kitų), darbuotojų ir specialistų apklausa.

Pagrindinės Tyrimo išvados ir rekomendacijos

1. Ryškiausia ir horizontali (tai yra, apimanti iš esmės visus autorių teisių apribojimus) praktinio taikymo problema yra didžiulė kūrinių naudotojų žinių ir supratimo apie šiuos apribojimus ir jų taikymą stoka. Problema yra tuo gilesnė, jog tokia žinių ir supratimo stoka būdinga ir taikant specialiuosius autorių teisių apribojimus, kuomet tiesioginiai apribojimo naudotojai yra specializuotos institucijos ir jose dirbantys savo srities profesionalai. Nurodytas žinojimo ir/ar supratimo trūkumas lemia, kad autorių teisių apribojimų teikiamos galimybės nėra iki galo išnaudojamos ir nėra iki galo realizuojami socialiai vertingi tikslai, kurių šiais apribojimais siekiama. Tačiau ši problema negali būti išspręsta tik teisėkūros priemonėmis, reikalingos veiksmingos žinių sklaidos ir supratimo didinimo programos. Problemą sunkina tai, kad nėra centralizuoto subjekto, kurio veikla būtų susijusi jei ne su visais, tai bent dalimi apribojimų ir kuris galėtų imtis lyderystės šioje srityje.
2. Nacionalinis autorių teisių (ypač atgaminimo, platinimo ir viešo paskelbimo teisių) apribojimų reguliavimas yra tiesiogiai priklausomas nuo ES bei tarptautinės teisės ir yra pagrįstas baigtinio, ES teisėje nustatyto autorių teisių apribojimo sąrašo principu, o patys apribojimai yra formuluojami gana siaurai. Tai laikytina sistemine autorių teisių apribojimų reguliavimo problema, nes galimybė plėsti esamus apribojimus operatyviai reaguojant į technologinius ir/ar socialinius pokyčius yra iš esmės suvaržyta. Kita vertus, Lietuvoje didžioji dalis apribojimų formuluojami siauriau, nei leidžia ES teisė, todėl Lietuva nėra išnaudojusi visų ES teisės teikiamų galimybių. Dėl šių priežasčių kiekvieno nacionalinėje teisėje esančio autorių teisių apribojimo aktualumas, bent jau potencialiai, išauga, todėl jie turėtų būti siaurinami ar jų atsisakoma tik esant aiškiai informacijai dėl jų netinkamo veikimo ir teisių turėtojų interesų pažeidimo.
3. Skirtingai nei „trijų pakopų testo“ taisyklė, kuri yra taikoma visiems ATGTJ nustatytiems autorių teisių apribojimams, nekomercinių tikslų kriterijus ir pareiga nurodyti naudojamo kūrinio autoriaus vardą bei šaltinį nėra būtini visiems Tyrime tiriamiems autorių teisių apribojimams. Tokiu būdu, dalis autorių teisių apribojimų - citavimo apribojimas (ATGTJ 21 straipsnis), apribojimas karikatūros, parodijos ar pastišo tikslais (ATGTJ 21¹ straipsnis), bendrasis apribojimas tekstų ir duomenų gavybai (ATGTJ 22² straipsnis), ir visa ATGTJ 24 straipsnyje numatytų apribojimų informavimo tikslais grupė gali būti tiesiogiai susiję su komerciniais tikslais. „Nekomercinių tikslų“ sąvokos turinys ATGTJ nėra aiškiai apibrėžtas, ATGTJ 19 straipsnio 2 dalis orientuoja į konkretaus naudojimo paskirties įvertinimą.
4. Citavimo apribojimo teisinis reglamentavimas išlieka pernelyg ribojantis. Jį siūlytina plėsti tokiais aspektais:

- citavimo tikslus - kritiką ir apžvalgą - nurodyti tik kaip pavyzdžius, tačiau ne kaip baigtinį sąrašą (būtent taip buvo reglamentuojama iki 2022-03-24 ATGTJ pakeitimų priėmimo);
 - numatyti, kad išimtiniais atvejais leidžiamas viso kūrinio pacitavimas, o ne tik jo nedidelės dalies. Tokia išimtinė galimybė turėtų būti taikoma tik trumpų kūrinių (pavyzdžiui, trumpų eilėraščių) bei pavienių vizualinių kūrinių citavimui;
 - siūlytina atsisakyti ATGTJ 2 straipsnio 6 dalyje ir 21 straipsnyje esančių nuorodų, jog citata privalo būti išreikšta kitame kūrinyje (ar gretutinių teisių objekte).
5. Autorių teisių apribojimo karikatūrai, parodijai ar pastišui teisinis reguliavimas šiuo metu laikytinas optimaliu ir jo keisti nerekomenduojama. Tyrimo metu konstatuoti tam tikri nacionalinės teismų praktikos ydingumai ir naudotojų žinių trūkumas dėl apribojimo karikatūrai, parodijai ar pastišui taikymo, tačiau šios problemos spręstinės atsižvelgiant į pirmosios išvados rekomendacijas.
6. Apribojimas panaudojant kūrinius mokymo ir mokslinių tyrimų tikslais yra svarbus ir praktikoje taikomas apribojimas, dėl neseniai įvykusio suderinimo su ES teisės aktais, jis iš esmės atitinka skaitmeninių poreikių realijas. Atsižvelgiant į tai, kad mokymo ir mokslinių tyrimų tikslais yra aktualus kūrinių viešas atlikimas, siūlytina ATGTJ 22 straipsnio 1 punktą papildyti, ir papildomai įtraukti į apribojimo apimtį viešo atlikimo teisę (ATGTJ 15 straipsnio 1 dalies 7 punktą). Aktuali problema išlieka ATGTJ 22 straipsnio 1 punkte vartojamų sąvokų ir šios apribojimo taikymo apimties aiškinimas, tačiau šie neaiškumai spręstini aiškinimo ir švietimo būdu. Vienintelis svarstytinas įstatyminis patikslinimas yra dėl naudojamos kūrinio ištraukos apimties, ATGTJ nustatant konkrečią leistiną procentinę dalį, pavyzdžiui, iki 25 procentų kūrinio apimties.
7. Autorių teisių apribojimas panaudojant mokymui ar pedagogų kvalifikacijos tobulinimui kaip pavyzdžio mokymosi pasiekimams vertinti sukurtus kūrinius yra itin siauro ir nišinio taikymo. Teisinio reguliavimo ir spręstinių taikymo problemų nenustatyta, todėl jokių keitimų dėl šio apribojimo nesiūlytina.
8. Autorių teisių apribojimas dėl kūrinių panaudojimo bibliotekų, mokymo ir mokslo įstaigų bibliotekų, muziejų arba archyvų patalpose esančiuose terminaluose, šiuo metu realiai neveikia. Siekiant bent kiek įgalinti šio apribojimo veikimą, rekomenduojama atlikti šiuos teisinius pakeitimus:
- pirma, suvienodinti ATGTJ 22 straipsnio 3 punkto pirmo sakinio tekstą su Informacinės visuomenės direktyvos 5 straipsnio 3 dalies n punkto tekstu, tai yra, atsisakyti sąlygų, jog kūrinio turi nebūti viešojoje prekyboje, taip pat teisių turėtojo galimybės vienašališkai panaikinti apribojimo taikymą, o vietoje jo numatyti, kad apribojimas netaikomas tiems kūriniams, kuriems yra taikomos kitokios pirkimo ar licencijos sąlygos;
 - antra, rekomenduotina atsisakyti nuostatos, jog apribojimas taikomas tik kūrinių (ir gretutinių teisių objektų) atžvilgiu, kurie išleisti ar kitaip viešai paskelbti po 2012 m. sausio 10 d.;
 - trečia, apjungti kultūros paveldo institucijoms taikomus apribojimus viename straipsnyje (logiškiausia būtų ATGTJ 23 straipsnyje) ar bent išskirti šį apribojimą iš ATGTJ 22 straipsnio.
9. Kūrinių panaudojimas viešam atlikimui mokyklų koncertuose ir parodose yra siauro taikymo, tačiau realiai ir pakankamai sklandžiai veikiantis apribojimas, jokių poreikių jį keisti ar siaurinti nėra nustatyta. Poreikio plėsti taip pat nėra nustatyta, o toks

bandymas būtų abejotinas atitikimo ES ir tarptautinei teisei požiūriu. Todėl rekomenduotina išlaikyti šio apribojimo esamą padėtį.

10. Tekstų ir duomenų gavybos mokslinių tyrimų tikslais apribojimo reguliavimas laikytinas didžiąja dalimi tinkamu, tačiau siūlytina iš ATGTĮ 22¹ straipsnyje numatytų sąlygų pašalinti „nekomercinių tikslų“ sąlygą, nes Skaitmeninės rinkos direktyva tokios sąlygos nenustato, o ji yra ribojanti Lietuvoje veikiančius subjektus. Kita vertus, dėl ATGTĮ 22¹ straipsnio korekcijų vertėtų palaukti šiuo metu vykstančio Europos Komisijos vertinimo, kaip Lietuvos Respublika įgyvendino Skaitmeninės rinkos direktyvą, išvadų.
11. Pasisakant dėl bendrojo tekstų ir duomenų gavybos apribojimo reguliavimo, esminių jo keitimo poreikių šiuo metu nėra. Daugiau techninio-korekcinio pobūdžio siūlymas būtų papildyti ATGTĮ 22² straipsnio 2 dalį, patikslinant, kad kompiuterio skaitomos priemonės yra tik viena iš galimų „atitinkamų priemonių“, kuriomis teisių turėtojai gali uždrausti taikyti apribojimą, o frazė „autorių teisių subjektai pasilieka teisę naudoti tuos kūrinius“ pakeisti į „jei autorių teisių subjektai nėra uždraudę taip naudoti kūrinius“.
12. Apribojimas, skirtas kultūros paveldo įstaigų fondams ir kolekcijoms išsaugoti, yra reikšmingas ir atitinkantis kultūros paveldo įstaigų misiją bei viešąjį interesą išsaugoti kultūros paveldą ateičiai. Vertinant iš teisinės pusės, dabartinė ATGTĮ 23 straipsnio redakcija yra suderinta su privalomais Skaitmeninės rinkos direktyvos reikalavimais, todėl jos apimties siaurinimas keltų abejonių dėl suderinimo su ES teise. Teoriškai apribojimo plėtimas būtų įmanomas remiantis bendresne Informacinės visuomenės direktyvos 5 straipsnio 2 dalies c punkto nuostata, tačiau toks praktinis poreikis nėra nustatytas.
13. Apribojimas dėl straipsnių ar analogiško pobūdžio transliuojamų kūrinių aktualiomis ekonomikos, politikos ar religijos temomis panaudojimo praktikoje beveik netaikomas. Tačiau tai yra susiję ne tiek su teisinio reguliavimo ar kitokiomis kliūtimis, o greičiau su dabartine visuomenės informavimo priemonių turinio dalijimosi praktika, kuriai aptariamas apribojimo taikymas neatrodo aktualus. Kita vertus, ženklesnių aptariamo apribojimo taikymo problemų taip pat nenustatyta. Todėl esamas reguliavimas, nors ir laikytinas gerokai anachronistišku, modernizuotinas ne teisinio reguliavimo, o doktrininio aiškinimo bei teisminės taikymo praktikos būdu. Vienintelis, daugiau techninio pobūdžio siūlomasis keitimas galėtų būti papildyti aptariamą apribojimą, įtraukiant į jį platinimo teisę.
14. ATGTĮ 24 straipsnio 1 dalies 2 punkte numatytas apribojimas kūrinių panaudojimo pateikiant informaciją apie visuomenės gyvenimo įvykius arba dienos įvykių apžvalgas tikslu yra aktualus ir realiai taikomas apribojimas. Nors jo taikymo sąlygos nekelia didesnių problemų praktikoje, pastebėtinas aiškus šio straipsnio reguliavimo atsilikimas nuo technologinių realijų. Konkrečiai, tai, kad ATGTĮ 24 straipsnio 1 dalies 2 punktas panaudojimą leidžia tik trimis būdais - spaudoje, per radiją ar televiziją, nebeatitinka realios praktikos, kuomet turinys labiausiai sklaidžiamas internete, o jį sklaidžia nebe tik tradicinės visuomenės informavimo priemonės. Kadangi ES teisinis reguliavimas leidžia išplėsti dabartinį ATGTĮ reguliavimą, siūlytina suvienodinti ATGTĮ 24 straipsnio 1 dalies 2 punkto formuluotę su Informacinės visuomenės direktyvos 5 straipsnio 3 dalies c punkto formuluote, atsisakant konkrečių sklaidos kanalų įvardijimo. Be to, į ATGTĮ 24 straipsnio 1 dalies 2 punkto apribojimą turėtų būti įtraukta platinimo teisė, nes šios teisės apribojimas yra neišvengiamai būtinas pasiekti numatyto apribojimo tikslus.

15. Autorių teisių apribojimas panaudojant politines kalbas, ištraukas iš viešų paskaitų ar kitų panašių kūrinių, teismo proceso metu pasakytų kalbų panaudojimas yra įprastas ir aktualus visuomenės informavimo veikloje. Šio apribojimo ryškesnių taikymo problemų Lietuvos praktikoje nėra nustatyta. Kartu siūlytina modernizuoti šį apribojimą atsisakant atgaminimo apribojimo tik laikraščiuose ir periodiniuose leidiniuose ir nenurodant konkrečių sklaidos šaltinių. Taip pat reikėtų į šio apribojimo taikymo sritį įtraukti platinimo teisę.
16. Autorių teisių apribojimas meno kūrinių viešai parodai ar pardavimui reklamuoti yra dar vienas gana siauro taikymo, tačiau realiai veikiantis ir aktualus apribojimas. Jis yra itin reikšmingas instituciniams meno kūrinių naudotojams, pavyzdžiui, muziejams, tačiau gali būti aktualus neapibrėžtai visuomenės narių grupei. Didesnių šio apribojimo praktinio taikymo problemų nenustatyta, tačiau teisinio tikslumo dėlei vertėtų į apribojimo taikymo sritį įtraukti platinimo teisę (pakeičiant arba greta šiuo metu ATGTĮ 24 straipsnio 1 dalies 4 punkte numatytos išleidimo teisės).
17. Autorių teisių apribojimas naudojant kūrinius, kiek tai susiję su įrangos demonstravimu ar taisymu, yra aktualus apribojimas, kurio reikšmė, potencialiai, gali didėti. Esamo teisinio reguliavimo keisti nesiūlytina, jis yra pakankamai lankstus ir gali būti adaptuojamas naujai išskylantiems poreikiams (pavyzdžiui, ekologiniams). Tokio išplėtimo prielaidos yra siauro apribojimo aiškinimo, kuris būdingas ankstesnei Lietuvos teismų praktikai, keitimas į plečiamąjį.
18. Autorių teisių apribojimas asmenims su negalia skirtais būdais didžiąja dalimi taikomas sklandžiai, jis yra susijęs su neseniai priimtais ES (ir tarptautiniais) teisės aktais, kuriuose, savo ruožtu, atsižvelgta į skaitmeninės ekonomikos realijas, todėl esminių pokyčių nesiūlytina. Visgi apribojimo plėtimas yra įmanomas ir rekomenduotinas į ATGTĮ 25 straipsnio 1 dalies apimtį įtraukiant viešo atlikimo teisę bei platinimo teisę. Plečiant apribojimą ir įtraukiant į jo apimtį viešo atlikimo teisę, svarstytinas ir kompensacinio atlyginimo įvedimas. Tokia kompensacinio atlyginimo schema galėtų veikti analogiškais pagrindais, kaip šiuo metu taikomas atlyginimas už knygų panaudą.